

Preservar, presentar, conservar: museïtzar el patrimoni arqueològic. Present i futur del nostre passat

Julia Beltrán de Heredia Bercero

Els darrers quinze anys, el patrimoni arqueològic ha adquirit nous significats que ultrapassen el caràcter de bé cultural i document històric del nostre passat. Als valors tradicionals se n'hi han afegit d'altres. Davant d'un món globalitzat, el patrimoni arqueològic ha passat a ser també un element identificatiu de la comunitat, un senyal d'identitat cultural i de la seva continuïtat, un símbol del passat que s'ha convertit en un símbol del present. Però, sobretot, el patrimoni arqueològic s'ha convertit en un bé econòmic capaç de generar beneficis. Integrats en l'ordenació urbana o a través d'equipaments culturals, els jaciments arqueològics busquen una clara rendibilitat social i econòmica. Amb l'aparició de noves formes de turisme i de l'anomenat turisme cultural, l'arqueologia s'ha potenciat com un recurs turístic de primer ordre que, a més a més, pot contribuir al desenvolupament local amb la construcció de noves infraestructures i la creació d'activitats econòmicament rendibles amb un impacte important en sectors afins. Actualment, es comencen a tenir en compte també els valors paisatgístics i ambientals com un valor més que cal afegir als jaciments arqueològics; una visió des d'un punt de vista integral.

Els processos de reflexió vinculats a la *mise en valeur* han comportat i comporten encara molts interrogants i també han obert nous camins professionals que han provocat noves necessitats formatives. La temàtica ja forma part de les formacions teòriques de les universitats, que des de fa temps es troben immerses en un procés de reflexió i canvi que ha de mantenir les

formacions teòriques clàssiques i incorporar les noves tendències professionals.

Amb aquests nous significats, les administracions públiques locals i autonòmiques s'han afanyat a integrar als seus territoris conjunts arqueològics més o menys extensos a partir de plans directors, plans estratègics, xarxes de parcs arqueològics, plans de jaciments visitables i la creació de nous organismes, com ara consorcis turisticoculturals, i d'altres instruments de planificació i gestió. Si examinem l'oferta actual, podrem veure que hi ha una proliferació de jaciments visitables a Catalunya i també a Espanya. Per tota la geografia es poden trobar diverses categories d'espais patrimonials arqueològics integrats en la vida local de la població, rural o urbana: criptes arqueològiques, excavacions cobertes o descobertes associades o no a una arquitectura pròpia, com ara museus de jaciment, centres d'interpretació, espais arqueològics, aules arqueològiques o rutes temàtiques. Però, tots aquests jaciments presenten un valor històricocultural suficient per ser preservats? La preservació s'ha basat en indicadors objectivables? Està justificat, l'esforç econòmic que suposa la preservació? Es poden conservar amb criteris de sostenibilitat, tots aquests jaciments? Hi ha un compromís ferm institucional per garantir-ne la conservació una vegada oberts al públic?

No diré res de nou si afirmo que no tots els jaciments tenen els valors necessaris per ser museïtzats, i que no tots els jaciments han de ser obligatòriament explotats turísticament. Tot i així, a la nostra geografia podem trobar «espais arqueològics» en què els indicadors de conserva-

ció no semblen respondre a interessos merament culturals, sinó més aviat a interessos aliens al jaciment en si. Aquesta situació sol comportar, en uns casos, uns espais difícilment gestionables, poc rendibles socialment i econòmicament, i sempre forçats; i en altres, uns espais més propers a parcs temàtics que a conjunts patrimonials.

Els criteris aplicats als processos de decisió no sempre responen a criteris tècnics clars i ben establerts, sinó que, de vegades, més aviat es poden qualificar d'arbitraris i improvisats. És la nostra responsabilitat com a tècnics de patrimoni saber trobar els indicadors bàsics per sota dels quals no és culturalment ni socialment recomanable conservar un jaciment arqueològic i abordar un projecte de museïtzació. Però també és cert que s'ha de buscar un equilibri entre la sacralització de les restes arqueològiques i la destrucció sistemàtica i callada del patrimoni.

Si parlem dels processos d'incorporació de «les ciutats mortes a les ciutats vives», l'experiència ens diu que la integració de restes arqueològiques en projectes urbans és sovint un problema i no un incentiu. L'ús d'instruments de planificació o, encara més simple, la consideració dels informes tècnics evitaria moltes vegades situacions conflictives totalment previsibles. Però també és veritat que en aquest procés d'incorporació del patrimoni sovint falten solucions imaginatives que considerin el patrimoni arqueològic un repte interessant per a l'equip responsable i un element que enriquirà el projecte arquitectònic final. Malauradament, es pot dir que hi ha un divorci entre l'arqueologia i l'arquitectura, i que els projectes de museïtzació no s'aborden en el marc d'equips pluridisciplinaris. Aquest divorci i la manca de treball en equip són ben patents en moltes de les intervencions sobre el patrimoni arqueològic.

D'altra banda, l'obertura d'un espai arqueològic al públic comporta uns costos de manteniment importants. Com ja hem expressat, és evident que la museïtzació no és el destí final de tot els jaciments, però també és del tot imprescindible integrar el patrimoni arqueològic al planejament urbà, i emprar amb rigor la figura de la reserva arqueològica amb la finalitat de no destruir allò que no podem conservar.

Molt s'ha escrit i parlat sobre com «fer parlar les pedres» i sobre la tasca de descodificació del jaciment per fer arribar la informació al públic no

especialista; el repte no és gens fàcil, tot i que de vegades, i mirant algunes propostes museïstiques, pot semblar tot el contrari. Museïtzar és fer accessible físicament i intel·lectualment el jaciment al públic, però el jaciment és un element comunicador que s'ha d'interpretar, presentar i transmetre, no una mena de fetitxe intocable i sagrat.

Si donem una ullada arreu, veurem una gran diversitat de propostes de presentació. Entre les reconstruccions totals, com la de la ciutadella ibèrica de Calafell a Tarragona, i l'anastilosi del conjunt de Medina Azahara, a Còrdova, per posar dos exemples, hi ha un ampli ventall de models. No hi ha un model únic i, per tant, no hi ha un «manual de les bones pràctiques», una mena de llibre dels problemes i solucions. Cada jaciment és un món que s'ha d'abordar d'acord amb les seves especificitats: s'han de potenciar uns elements, se n'han de reintegrar uns altres o s'ha de recuperar una certa capacitat estètica; hi ha d'haver una mínima intervenció o no-intervenció; s'ha de reconstruir gràficament, s'han de recrear ambients i usar efectes visuals o acústics, però sempre ha de quedar clar el perquè i el per a què de la proposta. En qualsevol cas, s'ha d'assegurar la llegibilitat del jaciment i la reversibilitat de les intervencions mitjançant procediments que avui estan ben establerts. El jaciment és un llibre, un arxiu de dades que s'ha de poder consultar i rellegir.

Però, on radica la clau de la lectura del jaciment? Sense cap mena de dubte, en un bon coneixement del jaciment a partir d'un projecte d'investigació. Només amb una documentació exhaustiva es pot abordar un projecte de museïtzació, mai no s'hauria de posar en valor allò que no es coneix. L'interès i la qualitat del missatge a transmetre dependran del grau de coneixement del jaciment que aportarà al jaciment tota la seva especificitat, i evitarà, així, jaciments clònics: «vist un, vistos tots».

La divulgació no ha d'estar renyida amb el rigor científic, una bona divulgació s'ha de fer sobre la base d'un bon coneixement científic. L'usuari, davant d'un jaciment, sempre es fa les mateixes preguntes: Què és? De quan és? i De què servia?, trilogia bàsica però sovint complicada de respondre per a l'arqueòleg, que mai no ens pot portar a construir històries de ficció. A més a més, la divulgació del coneixement ha d'estar subjecta a revisions contínues, els projec-

tes han de ser projectes vius, que prevegin actualitzacions dels continguts científics, sobretot en aquests conjunts arqueològics amb programes de recerca estables.

A l'hora de mostrar i contar, és necessari fer una selecció del discurs, no es pot explicar tot, correm el risc d'atabalar, cansar i avorrir. Hi ha mitjans molt diversos per fer arribar tota la informació als diferents segments de públic. Així i tot, i sobretot en jaciments urbans on les seqüències són complexes i la superposició i la fragmentació són la tònica habitual, la decisió de què expliquem i què no expliquem, i on ho expliquem, ha de ser el resultat d'un procés de reflexió. Normalment no s'han potenciat les lectures diacròniques i, molt sovint, en els grans monuments arquitectònics, com teatres o amfiteatres, «l'edifici» ha estat l'únic protagonista del discurs.

L'ús de les noves tecnologies aplicades als projectes de museïtzació ha constituït tota una revolució, però la supertecnologia no és la resposta a tot tipus de demanda, ni tampoc un element d'èxit segur. Molt sovint podem veure un ús i un abús dels sistemes multimèdia, com si aquest mitjà fos un fi en si mateix. Sembla que un projecte és més important com més tecnologia punta incorpora. Per exemple, les restitucions virtuals en 3D poden ser molt útils per explicar allò que l'usuari no és capaç d'imaginar i una eina experimental al servei de la investigació, però també poden ser totalment inútils i fins i tot contraproductes.

Una vegada obert al públic el nou espai patrimonial, però, molts tècnics responsables d'aquests centres inaugurats recentment es pregunten: «i ara què?» Arribats en aquest punt, podem dir que en general les institucions estan massa preocupades per obtenir unes bones xifres de «públic» i per mantenir-se en les primeres posicions del rànquing de visitants, i obliden la protecció del jaciment. Però el flux continuat dels visitants comporta sempre unes conseqüències directes o indirectes sobre el jaciment i s'han d'establir polítiques de manteniment. No es pot obviar que el fet d'obrir un espai arqueològic al públic significa disposar de nous recursos —recursos humans i econòmics— que s'han de traduir en pressupostos estables que han de repercutir en el jaciment.

És necessari posar en marxa un pla de manteniment (manteniment de l'obra civil, de la

museografia, de la maquinària, dels dispositius de seguretat...), i és imprescindible dissenyar un pla de conservació preventiva per minimitzar els efectes dels agents antròpics i naturals. En definitiva, s'han de posar en marxa totes les mesures de protecció per garantir la preservació del jaciment i mantenir-ne en bon estat la presentació. Aquests mecanismes de control s'han de materialitzar en protocols d'actuació, inspeccions periòdiques i elements de descripció. El suport d'una base de dades pot facilitar els mecanismes d'avaluació sobre el comportament del jaciment i els costos associats. En cas contrari, i quasi sense adonar-nos-en, ens trobarem davant d'una «ruïna» integrada en un espai obsolet i abandonat.

El patrimoni arqueològic és finit i està format per béns no renovables, conceptes que s'han d'aplicar també als jaciments oberts al públic. L'obertura d'un jaciment al públic comporta un deteriorament progressiu, un deteriorament en el qual incideix directament el nombre de visitants, una acció destructiva que pot ser tant passiva com activa. Per aquest motiu, és necessari definir unes polítiques de públic sostenible i avaluar la capacitat de càrrega real del jaciment per evitar-ne la sobreexplotació. La capacitat d'acollida dels jaciments és limitada, els seus recursos són fràgils i no renovables. El procés d'alteració dels jaciments és lent, però actiu i constant, i s'ha de procurar minimitzar-ne les conseqüències per assolir la major perdurabilitat de les restes exhumades.

Després de preservar, presentar i conservar, és el moment de posar en marxa sistemes per a avaluar les nostres propostes. L'avaluació és una eina d'autocrítica important, que ha de servir per millorar el producte final. Estudis de públic, de recepció del missatge, del llenguatge de comunicació, del circuit establert, dels sistemes multimèdia... Nosaltres podem valorar molt positivament el projecte, però la nostra opinió ha d'estar contrastada amb l'usuari, veritable protagonista a qui va dirigit el producte final.

La visió romàntica de la ruïna i les empreses arqueològiques aventureres ja queden molt lluny. La nova concepció del patrimoni, amb el seu valor científic, simbòlic i d'ús, ha generat un nou sector, un sector jove però creixent i encara en procés de transformació. Ens enfrontem a un repte: com aprofitar d'una forma útil i responsable, rigorosa i científica el patrimoni

arqueològic, sense produir «en sèrie», buscant un equilibri entre la investigació i la difusió i, al mateix temps, establint polítiques de planificació per a la seva protecció i reserva.

Résumé

Préserver, présenter, conserver: musealiser le patrimoine archéologique. Présent et futur de notre passé

La grande quantité de sites muséalisés, très souvent associés à des centres d'interprétation ou à Musées de gisements nous amène à poser des questions sur les critères techniques de sélection et préservation, de rentabilité sociale et économique, d'entretien et d'être soutenable, de rénovation, etc. Il est vraiment indispensable de ne pas oublier que seulement avec une base scientifique et un projet de recherche solide on peut aborder la muséalisation d'un site archéologique, à fin de ne pas construire des parcs thématiques et d'«histoire» de fiction. Le projet de muséalisation doit être soumis à un procès d'évaluation et d'étude de publique, un exercice d'autocritique qui doit servir pour améliorer le produit finale destiné aux utilisateurs, véritables protagonistes de ce type de projets.

Resumen

Preservar, presentar, conservar: museizar el patrimonio arqueológico. Presente y futuro de nuestro pasado

La gran cantidad de yacimientos musealizados, a menudo asociados a Centros de Interpretación

o Museos de Sitio nos lleva a plantearnos cuestiones sobre criterios técnicos de selección y preservación, rentabilidad social y económica, sostenibilidad, mantenimiento, renovación, etc., cuestiones que abren toda una serie de preguntas y plantean retos sobre el patrimonio arqueológico en el futuro. Es del todo imprescindible no olvidar que sólo con una base científica y con un proyecto de investigación sólido se debería abordar la museización de un yacimiento, para no construir parques temáticos e «historias» de ficción. El proyecto de musealización ha de ser sometido a un proceso de evaluación y estudio de público, un ejercicio de autocritica que ha de servir para mejorar el producto final destinado al usuario, verdadero protagonista de este tipo de proyectos.

Julia BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO és arqueòloga especialista en l'Antiguitat Tardana i l'Alta Edat Mitjana; treballa al Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona com a conservadora en cap del Conjunt Monumental de la Plaça del Rei i directora de Centres del MUBHA. La seva recerca científica s'estén a l'estudi i sistematització de les ceràmiques medievals i modernes de Barcelona i ha dirigit diferents projectes d'investigació. Com a museòloga i tècnic de patrimoni, ha dirigit diversos projectes a la ciutat de Barcelona, és membre del Comitè Organitzador dels Congressos de Museització de Jaciments Arqueològics i autora de diverses publicacions sobre el tema. També és cap de Redacció de la revista *Quarhis* i ha estat professora a diversos màsters i cursos de Postgrau de distintes Universitats.